

Mária Strýčková

Z GLOSÁRA K CIRKEVNOSLOVANSKO-LATINSKÉMU VÝKLADU LITURGIE V PROSTREDÍ CIRKVI BYZANTSKÉHO OBRADU NA SLOVENSKU

V príspevku sa budeme venovať terminológii liturgických predmetov, späť s prostredím byzantsko-slovanskej cirkvi pod Karpatmi v kontexte historickej Mukačevskej eparchie na prelome 18. a 19. storočia.

Pre tento priestor medzi latinským západom a byzantským východom je príznačná kultúrna, národnostná i náboženská pluralita. Spojivom v tejto rôznorodosti je však jazyk, ktorý odráža myslenie človeka: Tak ako cirkevná-slovančina, ktorá bola nielen liturgickým jazykom východnej cirkvi, ale spájala rôzne etnické slovanské národnosti, tak aj latinčina stmelovala Uhorsko a integrovala ho s európskym kultúrnym kontextom. Keďže latinský jazyk bol ešte v tomto období stále formálnym jazykom vzdelancov nielen v Uhorsku, ale aj v Európe, každá z národných kultúr participovala na latinskom spoločenstve a takto sa vzájomne formovali. Napriek skutočnosti, že národné jazyky začali postupne naberať veľký význam a dôležitosť, významné európske diela sa aj naďalej prekladali do latinčiny, alebo sa písali dvojjazyčne.¹

Hoci z prostredia historickej Mukačevskej eparchie poznáme niekoľko dvojjazyčných latinsko-cirkevnoslovanských diel,² doposiaľ sa tejto korelácii venovala iba malá pozornosť.

Kultúrno-historické pozadie

Ukázkovým dielom tejto kultúrnej i konfesionalnej symbiózy je aj zatiaľ prvý známy liturgický komentár³ s názvom *TOLKOVANIJE*

¹ Cf. Zavarský, „Čo môže priniesť neolatinistika pre dejiny Slovenskej kultúry?“, 88-95; Zavarský, „Latinská kultúra“, 99.

² Oba jazyky sa uplatňovali aj v úradných zápisoch, ako napr. *Professio fidei* (1726) – v lat. úvode sa uvádza, že bolo čítané v oboch jazykoch. Z toho prostredia poznáme aj viacero diel, ktoré sú v týchto dvoch jazykoch, ako napr. *KATECHISIS dľa nauki Uhroruskim ljudem zložennij...* (Trnava, 1698) od Jozefa De Camillisa.

³ Prehľadné rozdelenie liturgických komentárov nájdeme aj na stránke: <http://www.acizek.nfo.sk/teolog/litpomucky/litdejinyavyklad/obs-iv.htm>, ktoré autor stránky čerpal zo skrípt získaných počas štúdií na bohosloveckej fakulte. Autor skrípt nie je známy, ide pravdepodobne o materiál z obdobia samizdatu. Komentáre a vysvetlenia liturgie sú rozdelené do štyroch bodov so stručným opisom. Prvé pochádzajú už z obdobia patristiky (4. – 8. stor.). Druhú skupinu tvoria byzantsko-grécke komentáre liturgie J. Zlatoústeho (9. – 19. storočie), medzi ktoré patrí aj *Euchologion* (1647) od Jakuba Goara. Tretiu skupinu špecifikuje ako slovanské komentáre liturgie (12. – 20. storočie), kde je dôležité spomenúť prvý výklad zjednotenej cirkvi, a to *Poučenie o obradoch kresťanských* (Почение об обрядах христианских, или Слово к народу католическому; Kyjev 1779), v ktorom sa okrem opisu obradov a sv. liturgie vysvetľuje rozdiel medzi gréckym a latinským obradom. Záverečnú skupinu tvoria komentáre haličské a zakar-

Sviaščennija Liturgii Novago Zakona istinnyja Bezкровnyja Žertvy / EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii,⁴ ktorý bol z rukopisnej predlohy prepísaný a pod rovnomenným názvom vydaný v roku 2009 v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV.⁵ Autorom je Juraj Joannikij Bazilovič, baziliánsky mních a duchovný formátor. Bazilovič bol profesorom teológie a filozofie, ktorý mal latinské vzdelanie, bol teda oboznámený aj so západnou teológiou, spiritualitou a myslením.⁶ Bazilovičov výklad sv. liturgie je liturgicko-apologetickým spisom. Úvodných 32 strán diela sa nezachovalo.⁷ Domnievame sa, že dielo reflektovalo potrebu cirkvi a slúžilo na edukáciu duchovenstva východného obradu, ktoré po ukončení latinských, teda západných škôl zaoštalávalo v poznaní východnej cirkvi.⁸ Títo absolventi sa pri študovaní paralelného textu súčasne vzdelávali nielen v obrade, ale aj v cirkevno-slovanskom jazyku i obradovej terminológii. Latinský text zároveň dielo sprístupňoval širšiemu okruhu vzdelancov aj z prostredia latinskej či protestantskej cirkvi.

Vznik diela pravdepodobne súvisí s ideami vytýčenými na Viedenskej synode konanej v roku 1773, ktorá sa pokúšala reagovať na novovzniknutú situáciu súvisiacu s erigovaním Mukačevskej epar-

patské, ktoré sú chronologicky usporiadané. Prvým dielom v poradí je „nejvedeckejší liturgika“ *Pastirskoje Bohoslovie* (Viedeň, 1877), takže autor Bazilovičove *Tolkovanie / Explicatio* buď nepoznal, alebo ho nepovažoval za dostatočne „vedecké“. Ďalšími spomenutými autormi sú napr. I. Dolnický, E. Fencik, A. Mikita, S. Szabó a ďalší.

⁴ Ďalej citované ako *Tolkovanie / Explicatio*.

⁵ Bazilovič, *Tolkovanie*, 548.

⁶ Juraj Joannikij Bazilovič sa narodil 6. júna 1742 v Hlivištách (dnes okres Sobrance) a zomrel 18. októbra 1821 v mukačevskom kláštore. Študoval na jezuitských školách v Užhorode a v Košiciach. Po gymnáziu, ktoré ukončil s výborným prospechom, vstúpil v roku 1761 do mukačevského kláštora. Po noviciáte v krásnobrodskom kláštore zložil mníšske sľuby a prijal meno Joannikij. Bol jedným z baziliánskych študentov, ktorí v Krásnom Brode ukončili aj filozofické štúdiá. Bazilovič bol po ukončení svojich teologických štúdií vysvätený za kňaza a bol vymenovaný za profesora teologickej školy v kláštore v Máriapóci (Máriapócs), kde prednášal filozofiu a neskôr aj teológiu. Sám sa intenzívne venoval komplexnej edukačnej príprave baziliánskych študentov. Vo veku 47 rokov bol zvolený za protoigumena všetkých baziliánov v Mukačevskej eparcii. Juraj Joannikij Bazilovič bol nielen duchovným formátorom, ale aj významným historikom, liturgistom a predstaviteľom asketického mníšskeho života. Touto osobnosťou grécko-katolíckych dejín sa zaoberali viacerí súčasní historici, teológovia i slavisti: Cf. Vasíl', „Juraj Joannikij Bazilovič“, 13-21; Lach, *Contributo*; Bazilovič, *Tolkovanie*.

⁷ Tento fakt spomína už kanonik a generálny vikár Dr. Mikuláš Russnak vo svojom diele *Epiclisis*. Cf. Russnak, *Epiclisis*, 88.

⁸ Mukačevský biskup, Andrej Bačinský, píše v jednom zo svojich listov zo 4. septembra, 1798: „понеже съ болѣзнійю с(е)р(д)ца виждаю: же многы(х) родителей с(ы)ннве по болше рока(х) изъ латинскы(х) школ сѣмо на еѣманънъ прих(о)дацин, и до санъ каврическаго вступити желаяцин во своей рскаой нащцѣ такъ барзвъ заведвали, и гашпнн невѣжды прих(о)длат, же ани читати ани самое еше имла свое написати, изъ напѣлз, же, или изъ оѣставз ц(е)рковнаго ани оѣста разтворити ѡнюдь незнаю(т) зане еше шесторочннн нѣкнн рскаое свое набоженство оставиша; безъ которыя ѡнакоже нашки, аки нѣжной нѣждею срествѣла до санъ каврическаго достзупити немогз(т); ѡтолѣ бывает, каку такобын невѣжды потрѣвзють въ семинарнн ѡ початкз рскаья нашки съ кривдою в(о)гословскн нашки, и фсндацин зачинатиса оѣчитн“ Cf. Udvari, *Kirilicni ubbyžnyky*, 134-137.

chie, na teritóriu ktorej sa ocitli eparchie zjednotené s Rímom v rôznych obdobiach. Z toho dôvodu sa rokovalo aj o príprave a tlači liturgických kníh pre gréckokatolíkov.⁹

Významnú úlohu u Baziloviča zohralo vzdelanie, v tej dobe poskytované jezuitmi. Vyučovacia metóda, ktorú Bazilovič neskôr reflektoval aj vo svojom diele, mala 5 postupných prvkov: *praelectio* – prednáška, na ktorú sa mali poslucháči pripraviť, *repetitio* – opakovanie, *disputatio* – dišputa podľa logických pravidiel pod vedením profesora, *compositio* – latinské a grécke slohové cvičenia, *academia* – verejné vystúpenia skupiny vybraných žiakov, ktorí prednášali literárne alebo vedecké cvičenia.¹⁰ V Bazilovičovom spise je tento metodologicko-didaktický postup čiastočne použitý napríklad už v prvej kapitole pri dišpute o nekrvavej obete s protestantským učením.

Ďalšou výraznou črtou medzikonfesionálnych vzťahov u Baziloviča je používanie latinsky písaných prameňov, z ktorých vychádzal. Ich spoločným menovateľom je to, že vznikali pre potreby katolíckej cirkvi. Stručne uvedieme tri z nich.¹¹

Jacobus Goar (1601-1654)¹² bol francúzsky liturgista, profesor filozofie a teológie. Narodil sa v Paríži a po štúdiách gréčtiny a latinčiny vstúpil v roku 1619 k dominikánom. V roku 1631 odišiel do Grécka, aby sa zdokonalil v jazyku, študoval cirkevné dokumenty, grécku teológiu i obrady. V roku 1637 odišiel do Ríma, kde sa stal priorom v priľahlom kláštore chrámu San Sisto, avšak naďalej ostával v kontakte s gréckymi učencami. V roku 1644 sa definitívne vrátil do Paríža a spracoval bohatý materiál nielen z Grécka, ale aj z knižníc Talianska a Francúzska, a následne publikoval sériu prác. Najvýznamnejšou je *Euchologion sive Rituale Graecorum* (Paris, 1647; II. vydanie upravené: Benátky, 1730). Opisuje v nej obrady troch liturgií, cirkevných pravidiel, sviatostí a iných bohoslužieb.

Text, podobne ako Bazilovičov, je písaný v niektorých častiach paralelne dvojjazyčne grécko-latinsky. Toto dielo sa dodnes považuje za klasickú prácu z oblasti gréckej liturgiky.

Pierre Le Brun (1661-1729) bol francúzsky liturgista a učenec. Narodil sa v Brignole (dnešné severné Taliansko) a v roku 1682 nastúpil do oratória. Študoval teológiu v Marseilles a Tolose (Toulouse, Francúzsko). Učil filozofiu a v Grenoble zase teológiu. V roku 1690 prednášal v seminári Saint Magloire¹³ o Sv. Písme, konciloch a cirkevnej histórii.

⁹ Cf. Bazilovič, *Tolkovanije*.

¹⁰ Kónya, *Konfesionalizácia*, 153.

¹¹ Goar; Le Brun; Tompa.

¹² Cf. ODCC.

¹³ Prvý seminár nielen v Paríži, ale vôbec vo Francúzsku založený v roku 1618 v priestore kláštora Sv. Jakuba, z ktorého boli mnísi vyhnaní pre neregularnosť. Cf. Walton, *History of Paris*, 187.

Jeho najznámejšia liturgická práca, z ktorej čerpal aj Bazilovič, je *Explication littérale, historique et dogmatique des prieres et des cérémonies de la sainte messe*. Vyšla v štyroch vydaniach (1716-1726) a to v talianskom, francúzskom a latinskom jazyku. Bola známa a používaná aj v našom kultúrnom priestore. Autor v knihe podáva najmä detailnú charakteristiku obradov. Bazilovič čerpá z druhého vydania, zaujímali ho najmä teoretické a historické poznatky o západných obradoch, ako aj opisy „ruténskej viery“ v Moskve, napr. používanie kníh či priebeh procesie. Le Brun uvádza aj pasáž z Katechizmu, ktorá je vo forme otázok a odpovedí a sa týka tretieho Tajomstva, a síce Eucharistie. Bazilovič celú túto pasáž prebral tiež.

Ladislav Tompa (1746-1802) bol bratislavský kanonik, náboženský spisovateľ, doktor teológie a filozofie, ktorý vyštudoval v seminári v Budíne. Po vysvätení na kňaza sa stal študijným dozorcom v tom istom seminári a v roku 1775 sa stal zástupcom riaditeľa Pázmanea vo Viedni. V rokoch 1776-1784 bol s podporou bratislavskej stolice vyslaný do Ríma a poverený štúdiom cirkevných obradov. Po návrate vyučoval liturgiku a polemiku v kňazskom seminári v Bratislave. V roku 1787 sa stal bratislavským, v roku 1801 aj ostrihomským kanonikom a súčasne zastával aj pozíciu rektora kňazského seminára sv. Štefana v Trnave.¹⁴ Prezentoval sa ako predstaviteľ uhorskej katolíckej opozície a priamo sa zasadzoval za vykorenenie „herézy“ na akadémii.¹⁵ Je autorom viacerých náboženských prác, z ktorých možno spomenúť dielo *Institutiones de sacris christianorum ritibus 1-2* (1785-1788), v ktorom sa venuje najmä problematike cirkevných obradov. V diele čerpá aj z vyššie spomínaných autorov (J. Goara a P. LeBruna). Venuje sa najmä latinskému obradu, ktorý porovnáva s gréckym.

Terminológia liturgických posvätných nádob a predmetov

Inštrukcia *Redemptionis Sacramentum* síce pozná termín *posvätné nádoby*.¹⁶ Medzi liturgické nádoby posvätného charakteru sme zaradili *časú*, alebo *kalich*, *diskos* a *ciborium*, resp. *pyxidu*. Z liturgických predmetov sme do porovnania zaradili iba tie, ktoré priamo súvisia s Eucharistiou, čiže *lyžička*, *kopija*, *hviezda*.¹⁷ Konkrétne termíny sme vyexcerpovali z vydania Bazilovičovho diela *ТОВАКОВАНІЕ.../ Explicatio...*, podľa ktorého uvádzame aj číslovanie strán. Tieto termíny sme na základe excerptie analyzovali a konfrontovali s ďalšími prameňmi zo západného i východného kultúrno-religiózneho prostredia.

¹⁴ SBS, 99.

¹⁵ Cf. Kowalská, „O situácii,“ 29-38.

¹⁶ RS.

¹⁷ Aj keď sa kopija a hviezda priamo nedotýkajú sv. darov, počítajú sa medzi posvätné predmety. Cf. Mrňávek, *Vývoj a štruktúra*, 87.

1) a) *Altaris sacra instrumenta* / Олтарéвыи сосъды; b) *Vasa sacra* / сщéнныйи сосъды

Zaradenie predmetov a nádob používaných počas liturgie sa tak u západných, ako i východných autorov rôzni. Najčastejšie sa predmety a nádoby, ktoré sa používali počas liturgie, nazývajú v latinskom jazyku *suppellectilia liturgica*, *sacra suppellectilia*, *suppelex*, ale aj (*sacra*) *instrumenta*, čiže posvätné predmety. Od týchto pomenovaní sa zvyknú ešte špecifikovať *vasa sacra*, teda posvätné nádoby, pod ktorými sa chápe hlavne *patena* a *calix*.¹⁸ V *Enchiridion ecclesiae orientalis* z roku 1862 medzi *sacra suppellectilia* sú zaradené nielen posvätné nádoby z kovu, ktoré slúžia k príprave svätej obety, a síce čaša, paténa, hviezda, pyxida i nádoby na olej a myro, ale aj ikony, liturgické rúcha a zvony, či zvončeky.¹⁹

Tompa v kapitole § XXVI., v ktorej pojednáva o posvätných nádobách, predmetoch a iných posvätných nástrojoch, píše: „Eucharistická obeta bez nádob a predmetov sa nedá vykonať. Je potrebný hlavne kalich a paténa. Toto počnúc podľa vzoru Krista, Cirkev pevne dodržiavala; ale forma a matéria sa menili.“²⁰

V cyrilských textoch sa liturgické predmety a nádoby zvyknú označovať jedným pomenovaním, ako сщéнныйи / служéбныйи сосъды.²¹ Autori sa na niektorých miestach, čo sa zaradenia jednotlivých predmetov týka, rôznia.²² V každom prípade tam patria predmety a nádoby používané pri úkonoch spojených so sv. darom, a to чаша, дискосъ, звéздица, копье, лжица (*lyžička*, *grécka lyžička*), гъбка, покровы / покровицы, рипиды, ампулки, дарохранительница a дароносица. Fencík k nim navyše pridáva: мирница, кадильница, лодка, литийные сосъды a Djačenko zase ковшъ. Duchnovič dopĺňa крестъ, евангеліе, кадило, антимишь.

Bazilovič používa, tak ako Le Brun a Tompa, v latinskom texte *altaris sacra instrumenta*. Síce ich priamo nedefinuje, ale v súvislosti s Veľkým vchodom vymenováva niekoľko z nich, pričom dopĺňa i ďalšie predmety a knihy z oltára. V prípade liturgických nádob, *vasa sacra* /

¹⁸ Cf. aj v Mihályfi, *Verejné bohoslužby*, 267.

¹⁹ *Ad sacram suppellectilem spectant a) Vasa sacra ad oblationem sanctissimi sacrificii adhiberi solita, ut sunt calix, patena, stella, quae omnia ex metallo confecta esse debent; his accedunt pyxis, pro conservando et deferendo, viatico moribundorum, dein vasa pariter e metallo, in quibus sacrum oleum et chrisma asservantur. b) imagines sacrae fidei c) vestes sacrae d) campanae, seu nola ad populum in ecclesiis congregandum, atque ad orationem excitandum, quae omnia praecripto ritu sacrantur.* Cf. Papp, *Enchiridion*, 51.

²⁰ *Sacrificium Eucharisticum sine vasis quibusdam et instrumentis non perficitur. Calice imprimis et Patena opus est. Illum ab exemplo Christi profectum constanter adhibuit Ecclesia; forma tamen et materia varium.* Cf. Tompa, 172.

²¹ Сосъды, z gr. σκευος – nástroj; náradie; nádoba. Cf. Hudymač, *Pristáš, Grécko-slovenský slovník*, 168.

²² Cf. Djačenko, *Slovar*, 643; Fencík, *Liturhika*, 29; Duchnovič, *Liturhičeskij katichizis*, 22.

сцѣнныхъ сосѣды spája predovšetkým s čašou v kontexte historických súvislostí, pričom v týchto pasážach čerpá z Le Bruna.²³

a) Altaris sacra instrumenta / Олтаревыи сосѣды

Termín *oltárne (posvätné) predmety* používa Bazilovič iba raz v súvislosti s Veľkým vchodom, pričom niekoľko vymenúva (1a1):

- ✓ kopia (*lancea* / копѣя)
- ✓ hubka (*spongia, Purificatorium* / ѡтиральный, Пурификаториумъ)
- ✓ služebník (*liber Missalis* / служебникъ)
- ✓ relikvie (*reliquiae Sacrae* / мѡщи сцѣнныхъ)
- ✓ plaščenica (*Christi in sepulchro jacentis Imago* / Плащаница)

Je dôležité si všimnúť, že čašu k posvätným predmetom nepriradil.

(1a1)

• ... *qui vel Calices vacuos ornatus gratia, vel ut plurimum Altaris sacra instrumenta, hic lanceam, ille spongiam, sive Purificatorium, alius librum Missalem, alter reliquias Sacras tenet, et a Paschatis solemnibus ad Ascensionis usque celebritatem Christi in sepulchro jacentis Imaginem ultimi duo Sacerdotes capitibus gestant [et praevios sequuntur].* (s. 289)

• ...иже или Чашы празны оукрашенїа ради, или паче же Олтаревыи сосѣды, сей копѣю, а ѡнъ гъбъ, сырѣчь ѡтиральный (Пурификаториумъ) и инъ служебникъ, инъ мѡщи сцѣнныхъ дѣржитъ, и ѡ Праздника Пасхи даже до Вознесенїа Хрѣта во гробѣ лежачаго ѡбразъ (Плащаница) зовомый.

b) Vasa sacra / сцѣнныхъ сосѣды

Pojem *posvätné nádoby* spája s čašou, kde spomína, že už v časoch prenasledovania Deokleciána boli zlaté a strieborné čaše (1b1). Uvádza, že *posvätné nádoby* sa majú odkladať podobne ako odevy a všetko, čo je potrebné k svätému slúženiu (1b2).²⁴

(1b1)

• *Mappae, et vasa sacra ... Constat etiam ex Martyrum Actis in Deocletiani (!) persecutione, aureos, argenteosque Calices extitisse, ut S. Augustinus testatur...* (s. 87)

• Сѡбрѣсы, и сцѣнныхъ сосѣды... и звѣстно такожде и зъ Мученич. Дѣан. въ Діоклитїановомъ гонѣнїи, ѣкѡ злѣтыа, и сребрныа чашы быша, ѣкоже С. Аугустинъ свидѣтельстветъ...

(1b2)

• *III. In Ecclesiae part{a}e summa ad orientem aderit ad utrumque latus camera, Sacristia, seu Capella. Pastophoria, ubi seroantur vasa Sacra, orna-*

²³ Le Brun, 30.

²⁴ Priestor na uschovávanie posvätných nádob nazýva Хранитѣльница alebo Закрїстіа. Terminológii architektúry chrámu sa budeme venovať v ďalšom výskume.

menta, et quidquid ad Sacrum ministerium usui esse potest; atque in hunc modum Graecae Ecclesiae exhibentur. (s. 139)

• Г. Въ Церковной части конечной ѿ востока да вѣдетъ ѿ двоихъ странъ Пастофѳоріа ѣже ѣсть Хранітелица илѣи Закрѣстіа, и дѣже хранитиса и мѣтъ сосѣды Сщѣныа, ѡдѣжды рѣкше оубѳры, и чтолибо ко сщѣнному слзженію оупотребаемо ѣсть; и по семѣ образѣ Грѣческіа Церкви бывають.

2) Calix / a) чаша; b) Потірь

Latinský termín (*Sacer*) *calix* (gr. σκάλλιον; κάλυξ²⁵) Bazilovič v paralelnom texte prekladá ako чаша a потірь. Ide o liturgickú posvätnú²⁶ nádobu, v ktorej sa prináša a premieňa liturgické víno a podáva sa prijímaúcim. V prvotných cirkvách sa používal profánnny pohár na pitie – *poculum*, čo je časté synonymum používané pre túto liturgickú nádobu, prevažne v starších dielach.

Slovo *calix* má v latinskej cirkevnej spisbe viacero významov. Primárnym ale zostáva liturgická nádoba, eucharistický pohár, ako čítame v lexikóne: „*Calix, poculum eucharisticum. Is instituto Christi omnib. ad sancam eucharistima accedentibus porrigebatur.*“²⁷ V priebehu storočí sa menil jeho vzhľad i materiál. Rímsky misál predpisuje používať kalich zo zlata, alebo striebra, a v každom prípade vnútri pozlátený.²⁸ Bazilovič viackrát v diele spomína práve matériu vzácnych kovov kalicha (2a1). Tvar kalicha nebol určený cirkevnými predpismi, ani Bazilovič sa o tom nezmieňuje. V Byzancii sa používal najmä kalich s dvomi rúčkami (úchytkami), ktorý sa podával veriacim pri prijímaní, čo v praxi znamenalo, že veriaci prijal čašu, z ktorej sa napil. Táto prax sa zakázala na Kostnickom koncile (1414-1418), kde sa určilo, že laikom sa kalich nemá podávať a od toho času aj v byzantskej liturgii sa začal používať kalichy bez rúčky.²⁹

Bazilovič viackrát v texte upriamuje pozornosť na miešanie vody a vína v čaši (2a2), s čím nájdeme spojenia ako *mixtus calix* (v cirkevnoslovanskom texte je lakúna), prípadne *calicis mixtio* / Чашы разтворѣніе (2a3).³⁰ V tejto súvislosti viackrát spomína Arménov, ktorí túto prax nemajú. V gréckom obrade sa do čaše dávajú časti tzv. sv. Baránka a častice z prosfory, resp. prosfor (2a4). V citáciách cirkevných autorít sa nachádza termín z patrológie *benedictionis calix* / Благословѣніа чаша.³¹

²⁵ Označuje aj kvetný kalich.

²⁶ Sväté v tomto prípade znamená oddelené, vyňaté. Cf. Kormaník, *Pravoslávna liturgika*, 70.

²⁷ Martino, *Lexicon Philologicum*.

²⁸ *Missale Romanum*, Rit. Celebr. I, 1; De defect., X, 1.

²⁹ Cf. *GEMAA*, 13.

³⁰ Na inom mieste pri tomto úkone používa výraz *Гѳѳѣ соединѣніе*. Cf. *Tolkovanije / Explicatio*, 187. Tento výraz sa uvádza aj v pravoslávnej liturgike. Cf. Kormaník, *Pravoslávna liturgika*.

³¹ Le Brun vo svojej knihe vysvetľuje: *Calix cui ejus Sanguis inest, benedictionis Calix est, quem Divinus ipse Servator in gratiarum actionem obtulit*. Cf. Le Brun, 306. *Ibidem* Djačenko, *Slovar*; Cf. 1Kor. 10, 16.

Bazilovič ho mimo citácie nepoužil ani raz (2a5). Termín *Sangvinis Calix* / *Крѡве чаша*³² sa viaže taktiež na význam kalicha ako nádoby po úkone premenenia s konotáciou na Kristovo umučenie (2a6).

Termín *calix* / *чаша* nájdeme zriedka aj vo význame krv / utrpenie (2a7). Djačenko uvádza, že *чаша* môže mať význam *страданіе* (utrpenie).³³ Taktiež latinská príručka patológie uvádza, že *calix* môže mať význam *utrpenie (passio Christi)*, ale aj *krv (sanguis Christi)*.³⁴ Výstižným výkladom k tomuto významovému posunu je aj slovníková formulácia zo slovníka z roku 1819, kde sa píše, že čaša je to, čo je v nej.³⁵

(2a1)

• *Si argenti pondus /:exempli gratia:/ Aurifici tradatur, ut Calicem ex eo conficiat, in hac traditione duo sunt secernenda, Calicis nimirum effectio, et ejusdem usus.* (s. 383)

• *Ище сребра вага златникъ данна бѣдетъ, да чашъ изъ негѡ сотворитъ, въ томъ подаднїи двое сѣ подобаетъ рѣзнствовати, сирѣчь чашы сочиненїе, и тѣжде ѡѡпотребленїе.*

• *..in Deocletiani (!) persecutione, aureos, argenteosque Calices extitisse, ut S. Augustinus testatur, ...* (s. 87)

• *...въ Діоклитїановомъ гоненїи, ѡкѡ златыѡ, и сребрныѡ чашы бѣша, ѡкоже С. Аѡгустїнъ свидѣтельстветъ...*

(2a2)

• *Primis Ecclesiae temporibus usque saeculum quartum Liturgiam scriptam... Sanctus Justinus Martyr in suis Apologiis alloquens ethnicos profitetur... qui vero inter caeteros praeest accepto pane, et Calice, cui vinum cum aqua mixtum inest...* (s. 75)

• *Стѣй Иисусинъ Мученикъ въ своиѡхъ Защищательныхъ писанїиѡхъ бесѣдаѡи ѡзычникомъ междѡ прочїими же первенствующїи вземъ хлѣбъ, и чашъ, въ ней же естъ вино съ водѡю растворенное...*

• *Erant nonnulli, qui ex inscitia, vel ex quadam animi pravitate aquam tantum in Calice offerebant seculo tertio; contra quos scribens S. Cyprianus ostendit in calice, qui offertur aquam cum vino mixtam inesse debere, /:Epist(ola) ad Caec(ilium) 63:/...* (s. 278)

• *Бѣша нѣци, ниже ѡ невѣжества, ѡли ѡ дѡшебнагѡ нѣкоегѡ лѡкавствїѡ водѡ тѡчию въ чашы приношѡхъ вѣка трѣтїѡгѡ протївѡ котѡрыхъ*

³² Tento výraz Djačenko neuvádza. Le Brun uvádza, že *Calix Sanguinis Christi Domini* sa ináč nazýva aj *salutis Calix (kalich spásy; Ž 116, 13)*. Cf Le Brun, 155. Súvisí s historicko-teologicky sporným bodom o momente premenenia a vyjadruje sa v rímskokatolíckom obrade ako symbol Kristovho utrpenia na odpustenie hriechov: „Accipite, & bibite ex eo vos omnes: Hic est *Calix Sanguinis* mei, qui pro vobis effundetur pro redemptione multorum. Amen.“ Cf. Le Brun, 296.

³³ Cf. Djačenko, *Slovar*, 812.

³⁴ Cf. *PL X*, 721.

³⁵ Cf. *Cerkovnij slovar*, 125: „...чаша, беретса иногда за то, что есть въ чашѣ...“

пишущъ С. Кипріянь показáлъ ѣсть, ѣквѣ чáши приносíмой вода ѣ вíномъ растворѣнна имѣетъ быти, (Посл. къ Кикил. 37)...

(2a3)

• *Nac mixtione duarum in Christi naturarum conjunctionem significari, atque Armenos propterea solum vinum adhibere, quod duas in Christo naturas non confiteantur. Apud Graecos duplex est Calicis mixtio. In Prothesi cum Dona praeparant, infundunt aquam frigidam, deinde mox ante Communionem fervidam.* (s. 397)

• ...ѣкв сíмъ разтворѣнiемъ сѣгъбагъ во Хрѣтѣ ѣстества сочетáнiе знáменѣтсá, ѣ сегѣ рáди Ирмѣны тóчiю самóе вíно оѣпотреблáютъ занѣ двá во Хрѣтѣ ѣстества не исповѣдáютъ. Оѣ Грѣквѣ сѣгъбое ѣсть Чáшы разтворѣнiе. На Проскомiдiи, когдá Дáры пригготовлáютъ, вливáютъ водѣ стѣáнѣю, посѣмъ ѣбiе прѣжде Причащѣнiá тѣплáю.

(2a4)

• *Observandum venit, si adsunt communicandi, dividit Sacerdos duas partes Sancti Agni remansas, idest particulam NI et KA comminuit in minutiores particulas /:ut mos est Graecorum:/ et imponit Sacro Calici, et distribuit populo medio cochlearis sub utraque specie cum summa attentione.* (s. 253)

• Подобáетъ вѣдати: Ёкв ѣще сѣтъхотáщии причащáтисá Стѣхъ Тáинъ, раздроблáетъ Сщѣнникъ двѣ чáсти Стáгъ йгнца ѡстáвшы; ѣже, НИ ѣ же КЯ на мáлыы чáстицы, ѣ тáкв вложiвъ ѣ во стѣю Чáшъ, ѣ причащáетъ по ѡбýчаю ложiцею ѡ Тѣла, ѣ Крѡве Гдни со всáкимъ ѡпáствомъ.

(2a5)

• *Sanctus Basilius clare refert Sacramentorum formulas, et imprimis Canonis seu consecrationis Eucharistiae preces scriptas non fuisse: „Quis Sanctorum virorum,“ inquit, „scripta nobis relinquit invocationis verba, quibus Eucharistiae panis, et benedictionis Calix conficerentur? (s. 77)*

• Стѣй Басiлiй ѣснв повѣтствѣетъ, ѣкв Таинъ ѡбразы (фѡрмы) наипáче же ѡсщѣнiá Евхарiстiи молiтвы не бýша писанны: "Ктѡ ѡ Стѣхъ мѣжей, речѣ, писаннаá нáмъ ѡстáви призывáнiá словесá ймиже Евхарiстическiй хлѣбъ, ѣ блгословѣнiá чáша совершáетсá?"

(2a6)

• *Post hanc Christi [corporis] communionem ad Sanguinis Calicem accedite, non ita quidem, ut manus extendatis, sed potius ipsi vos deprimatis, tamquam eum adoraturi, eidemque obsequium exhibitori, dicentes: Amen.* (s. 103)

• Семѣ Хрѣтѡва тѣла причащѣнiю бýвшъ, ко Крѡве чáши пристѣпiте, не тáкв оѣбв, ѣже бы вáмъ рѣцѣ воздвигáти, но пáче же самýхъ себѣ прекланáйте, ѣкв емѣ поклонáющiисá, ѣ слѣженiе приносáщии глáюще: Амiнъ.

(2a7)

• *Sacerdos inclinans caput, orat secreto. Hoc facite in meam commemorationem. Quotiescunque enim comeditis hunc panem, et hunc calicem bibitis, mortem meam annunciatís, resurrectionem meam confitemini.* (s. 481)

• **СЦѢННИКЪ** преклѡнѣ главѣ мѡлитса тѡинѡ. Сїе творїте въ мѡе воспоминанїе: ѡлижды во ѡще ѡсте хлѣбѣ сѣй, и Чашѣ сїю пїете, мѡю смѣртѣ возвѣщаете, мѡе воскрѣнїе ѡсповѣдаете

• *Et hoc pacto sumunt sanctum panem, similiter et sanctum Calicem, sumit quidem prius Sacerdos, tres haustus in una inclinatione, et in primo haustu dicit: In nomine Patris; in secundo: et Filii; in tertio: et Sancti Spiritus etc. Vide in Euchologio /: Goar pag. 66:/(s. 415)*

• И подѡбнѣ прїемлютъ Сѣый хлѣбѣ, такожде и Сѣю чашѣ, и прїемлетъ ѡѣв перѣѣ Іерей, и причасѡветса (!) трижды и въ перѣвымъ причасенїи глетъ: воимѡ Оца, въ вторѡмъ: и Сна, въ трѣтемъ: и Сѣгѡ Дха. (зрїво $\Theta\chi\omicron\lambda$. $\omicron\upsilon\tau$ Гѡара лис. 35).

b) Calix / Потїрь

Podstatne menej používa v cirkevnoslovanskom paralelnom texte ako ekvivalent потїрь (gr. ποτήριον), čiže bohoslužobná nádoba, v ktorej sa počas liturgie prinášajú Sv. Dary.³⁶

(2b1)

• *Diaconus autem infundit in Sanctum Calicem vinum, etaquam simul cum prius Sacerdoti dixerit: benedic Domine conjunctionem, et Sacerdos benedicit. (s. 187)*

• Дїаконъ же благаетъ во Сѣый Потїрь ѡ вїна вкшпѣ и воды рекїи прѣжде ко Сцѣнникѣ: Блгослови Вѡко Сѣое соединенїе, и вземъ нѡдъ нимъ Блсвнїе.

• *Tunc accipiens Diaconus Sanctum Discum super Sacrum Calicem Sancta Spongia diligenter abstergit; et cum attentione, et devotione Velo Sanctum Calicem tegit, et alia pariter vela, et Stellam Sancto Disco imponit, et Sancti Altaris portam aperiunt; et Diaconus adorans semel sumit Sanctum Calicem cum veneratione, et procedit ad ostium, et attollens Sanctum Calicem ostendit ipsum populo dicens: (s. 253-255)*

• Тогда прїемъ Дїаконъ сѣый Дїско съ верхѣ сѣгѡ потїрѡ, и ѡтирѡетъ сѣою гѣвою сѣлѡ дѡбри со вниманїемъ и со благоговѣнїемъ покрываетъ сѣый потїрь покрѡвцемъ подѡбнѣ и на сѣый Дїско съ возлагаетъ звѣздѣ и покрѡвцы и ѡверзѡютса двѣри Сѣгѡ Олтарѡ, и Дїаконъ поклонївса ѡдиною прїемлетъ потїрь со благоговѣнїемъ, и прїхѡдитъ во двѣри, и возносѡ сѣый Потїрь показѣетъ людемъ глагѡла:

3) Discus, patena / Дїско съ

Diskos je liturgická nádoba, v minulosti v tvare misky, v súčasnosti tanierik, ktorý sa používa vo východnom obrade. V západnom obra-

³⁶ Skutočnosťou je, že tento ekvivalent používa iba v jednej časti diela, čo by mohlo súvisieť s používanou predlohou nám doposiaľ neznámou.

de sa táto nádoba nazýva *paténa* či obetná miska.³⁷ *Patena* (gr. πατήνα), ako píše Le Brun, pochádza zo slova *platena*, alebo *platina*, čo znamená tanierik. Druhú možnosť pôvodu udáva od slovesa 'pateo',³⁸ čo znamená niečo veľké a prístupné.³⁹ Prikláňame sa k názoru, že správnejšie je odvodiť od gréckeho slova πατάνη, čo znamená nádoba, tanier.⁴⁰

Discus je v slovníku uhorskej latinčiny uvedený ako tanierik.⁴¹

Djačenko opisuje *Дискосъ* (gr. δισκος / δισκάριον) ako posvätný tanierik, ktorý je na špeciálnom podnoží s vyobrazením *Predvičného Mladenca Krista* a okolo sú vyryté slová: *СЕ АГНЕЦЪ БОЖІЙ ВЗЕМЛАИ ГРѢХИ МИРА*. Počas liturgie sa na neho ukladá tzv. Ahnec (Baránok) a častice z ďalších prosfor.⁴² Bazilovič neopisuje, ako *Дискосъ* vyzera.

Javí sa, že napriek tomu, že vo východných liturgiách sa v gréckych textoch bežne používalo pomenovanie *discus*, do latinského prostredia ho v tomto kontexte zaviedol až Goar, ktorý spomenuté pomenovania diferencuje na základe formy, ako sám píše: *Vox haec, quam plerique Patenam interpretatur; a me Discus ubique vertitur: Lancis enim & Disci profundioris figuram habet, vas illud, in quo Graeci sanctum panem reponunt.*⁴³

Le Brun, na rozdiel od ostatných autorov (Goar, Bazilovič, Tompa) používa iba *patena*, ako môžeme vidieť na príklade: *Gréci totiž doposiaľ na paténe konsekrujú.*⁴⁴

Tompa pri opisovaní posvätných predmetov v rímskom obrade píše: *Ku kalichu na uchovávanie Hostie prináleži paténa (lat. patena); od ktorého veku, nevie sa. Tak kalichy podobne ako patény boli kedysi dvojmo.*⁴⁵ Na inom mieste píše: *Gréci⁴⁶ používajú tri prikrývky. Jednu na diskos, alebo paténu,⁴⁷ na základe čoho usudzujeme, že v našom kultúrnom priestore bolo použitie latinského *discus* ako liturgického predmetu v spojitosti s východným obradom, napriek tomu, že sa synonymne používal aj termín *patena*.*

³⁷ Cf. Farrugia, *Encyklopedický slovník*, 269.

³⁸ Vo význame byť odkrytý, byť viditeľný.

³⁹ „*Patenam summit, seu quae antiqua vox est, Platenam, aut Platinam, scilicet patellam ad oblationes quae fiunt, ac distribuuntur, continendas accommodatam. Quam ergo probati Latini Auctores Patellam, & Platinam dicunt, Ecclesiastici Scriptores Patenam vocant a verbo pateo, quod magnum aliquid apertumque significat.*“ Cf. Le Brun, 146.

⁴⁰ Cf. Mihályfi, *Verejné bohoslužby*, 266.

⁴¹ Bartal, *Glossarium*, 220.

⁴² Cf. Djačenko, *Slovar*, 145.

⁴³ Goar, 98; Konkrétnejší popis vid' v Renaudot, *Liturgiarum Orientalium*, 60: „*Praecipua sunt Discus et Calix. Graeci Disci figuram, dedit loco mox citato doctissimus Goarius: ex qua et verbis lillius patet, illum patenae Latinorum non omnino respondere: cum latior sit, nec adeo planus. Codex Florentinus figuram Syriaci Disci, sed ruditer delinatam exhibet, amplioem et profundiorem Disco Graeco, si tamen Discum repraesentare pictor voluit, non calicem ministerialem.*“

⁴⁴ „*Graeci tamen adhuc super Patena consecrant.*“ Cf. Le Brun, 156.

⁴⁵ „*Calici ad continendam Hostiam addita est Patena; sed qua aetate, incertum. Ut Calices, sic Patena olim erant duplices.*“ Cf. Tompa, 172.

⁴⁶ V zmysle „príslušníci gréckeho obradu.“

⁴⁷ „*Graeci tribus velis utuntur. Uno Discum, sive Patenam...*“ Cf. Tompa, 173.

a) *Discus* / *Діскоць*

Bazilovič vysvetľuje dvojité symboliku tejto liturgickej nádoby, a síce diskos predstavuje Kristove jasle i máry (3a1). V súvislosti s liturgickými úkonmi pri Veľkom vchode uvádza, že diakon nesie diskos na hlave a pozorne si ho pridŕža pravou rukou (3a2).

(3a1)

• ...illisque *Discus* nunc Christi Praesepe, modo feretrum ejus adumbrat, Sancto Germano ita dicente: *Discus* feretrum est, in quo Domini Corpus a Sacerdote, et Diacono Joseph, et Nicodemum referentibus, componitur. (s. 203)

• ...и сѣй *Діскоць* ннѣ Хрѣтѣвы Исли, ннѣ носило ѣгѣ ѡбразѣть, Сѣомѣ Германѣ сице глаголю: *Діскоць* носило ѣсть, на немже тѣло Гдѣ ѡ Сѣенника, и Діакона, Іосифа, и Никодіма прообразѣющихъ, сочинѣтсѣ.

(3a2)

• Deinde *Sanctum Discum* sumit Diaconus super caput suum cum attentione habens simul etiam Thuribulum uno tenens digito: (s. 227)

• Тѣже Сѣій *Діскоць* прѣемъ Діаконъ на главѣ своѣ со всѣкимъ вниманіемъ имѣѣи въспѣ, и кадильницѣ на єдиномъ ѡ перствѣ...;

b) *Patena* / *Діскоць*

V jednom prípade v latinskej verzii použil aj výraz *patena* v tom istom význame ako *discus*, čiže tanierik, na ktorom je eucharistický chlieb.

• *Canon consecrationis.*

Diaconus :/ut jam antea dictum est:/ *Stellam* accipit, quae supra *Patenam* est, per eamque conficit crucis signum, eademque osculatur, et cum magno velo ad latus ponit; (s. 339)

• ПРАВИЛО СѢЩЕНІА.

И. Діаконъ (такоже прѣжде речѣсѣ) свѣздаѣ прѣемъ ѡ *Діскоца* творитъ нею Крѣтобразнѣмъ верхѣ томѣ, и цѣловѣѣ ю полагаѣтъна странѣ со ѣромѣ: тѣже приходитъ, и стѣнетъ на деснѣи странѣ, и взѣмъ Ріпідѣ Херѣвѣмѣмъ шѣсть криѣлѣ имѣющихъ ѡбразѣющихю. Олтарѣ ѡбмѣхивѣетъ, не сѣщѣи же ріпиди творитъ сѣ со єдинѣмъ покрѣвцемъ: ѣгда Іерѣи тѣинѣмъ молитсѣ:

4) *Cochlear* / *ложница*

Lyžica (gr. λαβήδα) je zlatá, pozlátená, alebo strieborná lyžička s krížikom na konci držadla, ktorá slúži na podávanie Sv. Darov nižšiemu kléru a laikom. Nesmie sa používať na iný účel.⁴⁸ V západnej liturgii bola v minulosti obdobou lyžičky trubička (lat. *fistula*, *calamus*),⁴⁹ určená na prijímanie Krvi deťmi.⁵⁰ Tompa pridáva aj ďalšie termíny na písťalu, z ktorej sa pila Kristova krv, a to *pugilaris*, *canna*, *pipa*, *virgola*, *cannolus*.⁵¹

⁴⁸ Cf. Duchnovič, *Liturgičeskij katicizis*, 24.

⁴⁹ Tompa pridáva aj ďalšie termíny na písťalu, z ktorej sa pila Kristova krv, a to *pugilaris*, *canna*, *pipa*, *virgola*, *cannolus*. Cf. Tompa, 172.

⁵⁰ Cf. Farrugia, *Encyklopedický slovník*, 550.

⁵¹ Cf. Tompa, 172.

Ako grécky názov takejto lyžičky (*cochlear*) sa zvykne v gréčtine používať λαβίς, čiže kliešte, ktoré pripomínajú kliešte serafína, ktorými zobral rozžeravený uhoľ a dotkol sa úst proroka Izaiáša, aby sa mu odpustili hriechy (Iz 6, 6).⁵² Niektorí východní otcovia na základe tejto biblickej pasáže interpretujú eucharistického Krista ako živý uhlík, ktorý je plný Božieho ohňa.⁵³

V tomto význame sa používalo v staršej latinskej spisbe pomenovanie *Divina forceps*, ktoré sa z gréčtiny neskôr preložilo ako *cochlear*.⁵⁴

Bazilovič vysvetľuje, že sv. prijímanie sa pod dvojakým spôsobom rozdáva pomocou lyžičky, čo zaviedol Ján Zlatoústý (4a1). Ako príčinu uvádza znesvätenie eucharistického chleba istou neveriacou ženou (*faemina haeretica* / *женà невѣрна*), ktorá podľa obyčaje prijala Kristovo Telo od Jána Zlatoústeho do svojich rúk, no odcudzila ho. Odvtedy sa zaviedlo, aby sa eucharistické Tajomstvá zmiešali v čaši a takto spolu sa podávali ľuďom (4a2). Túto legendu preberá Bazilovič s menšími obmenami od Goara, aj keď ako prameň udáva, tak ako Goar, Arkádia.⁵⁵

(4a1)

• *Ope cochlearis sub utraque specie populo distribuitur Sacra Communio. Cochlearis inventor fuit Sanctus Joannes Chrysostomus.* (s. 47)

• ЛОЖИЦЕЮ ПОДЪ ДВОИМЪ ВИДОМЪ ЛЮДЕМЪ ПОДАЕТСЯ СЦѢННОЕ ПРИЧАЩЕНІЕ, ЛОЖИЦЫ ИЗВЕРЖАТЕЛЪ ВЪСТЪ СТЫЙ ІВАННЪ ЗЛАТОУСТЫЙ.

(4a2)

• *Ejusque usum in Ecclesia communem facere caepit, illius faeminae haereticae occasio quae panem Eucharisticum de manu Sancti Chrysostomi acceptum furtim ancillae dedit, haeticorum panem illius loco consumptura, qui mox in ejus ore in lapidem est mutatus. Unde tam nefandae fraudis vitandae gratia Ecclesiastica lege sancitum est, ut Mystera Eucharistiae in Calice commixta simul populo deinceps dispensarentur.* (s. 421)

• И селà оупотревлєніє въ Цркви ѡбще творити начà (Златоустъ) селъ даде винъ женà нѣкаа невѣрна, ꙗже хлѣбъ ѡухарістическій ѡзъ рѡки стѣгъ Златоустагъ пріятый тѣтски рабынѣ даде вмѣстѣ тогѡ хлѣбъ ѡретическій снѣсти хотѣша, ѡвїе во ѡй оустѣхъ во Кáмень претворєнъ. Тѣмже ѡчуждєніа рáди тѡль дерзѡстныа лєсти Црковнымъ закѡномъ оустановлєнно єсть, Тáйнамъ ѡухарістїи въ чáши смѣшєннымъ совокъспнъ народъ прочее даѡтиса.

⁵² Cf. Djačenko, *Slovar*, 282; Goar, 139.

⁵³ Cf. Mrňávek, *Vývoj a struktura*, 87.

⁵⁴ Cf. Macri Melitensis, *Hierolexicon*, 278.: „Graeci antiquitus adhibebant aureas forcipes ad tangendam reverentiae causa Eucharistiam, quas λαβίδας appellabant, & Divinam forcipem S. Theophanes epist. 3. appellavit; sed vocabulum hoc a Graecis translatum fuit deinde ad cochleare, quo ipsi Graeci Eucharistiam saecularibus conferunt.”

⁵⁵ Cf. Goar, 130; Gabrielis Demarchis, *Explicatio*, 22: „...Cochlear est instar manubrii tenuis, et oblongi: Crucicula in extremitate ornatus, quo Graeci utuntur communionem distribuere Populo, in utraque specie. Chrysostomus invenisse hoc, dicit Arcudius lib. 3. c. 53...”

5) Lancea / κοπία

Kopija (gr. λόγχη)⁵⁶ je nôž v tvare kopie ukončený na rukováti krížikom. Krájajú sa s ním časti prosfory a prebodne sa ním Baránok, čiže časť určená na premenenie.⁵⁷ Popri latinskom *lancea* sme sa stretli v latinských textoch aj so synonymom *gladiolum*, či *hasta*.⁵⁸

Bazilovič vysvetľuje symboliku *kopije* ako nástroja, ktorým bol prebodnutý bok Krista, a tak bol ako baránok obetovaný (5a1). Ďalšie obrady vykrajovania ostatných častí, ktoré boli pridávané neskôr, nesúvisia s pôvodnou symbolikou.⁵⁹ *Kopiju* uvádza aj ako nástroj, s ktorým sa v strede odkrojí časť prosfory. Tá predstavuje telo Panny, z ktorej bolo na svet vyvedené telo Krista (5a2).⁶⁰

(5a1)

• *In quatuor tantum partes (Hostiam) dividunt Graeci, ut crucis quatuor partes, cruce e particulis emergentibus (effecta), designent; praeterea etiam, quod cum Hostia Sacra Lancea immolata est, e cruciformi scissione quatuor partes in crucem disponendae exurgunt, quarum supremam mittit in Calicem dicens:..* (s. 411)

• На четы́ре то́чию части раздѣляю́тъ ѿгнецъ Греки во ѣже ѿзобрази́ти четы́ре ча́сти Крѣта, Крѣто́мъ ѿзъ ча́стицъ четы́рехъ сочинѣ́ннымъ; ктомѹ́ е́ще: ѿкѡ егда ѿгнецъ Сѣтый копіе́мъ пожрѣ́нъ бы́сть, ѿ Крестотворнаго рѣза́ніа четы́ре ча́сти крѣтообра́зну на діско́съ полага́емы востаю́тъ, ѿ ни́хже горѣ́ лежа́щюю Іерей полага́етъ въ Чашѹ́ Г҃ла:

(5a2)

• *Alii tandem sanctitatem pani Eulogico tribuunt, eo quod sit ipsa Prospora massa, et typum referat Virginei corporis, e quo corpus Domini prodiit, e medio namque Prospora major Hostia lancea incidente, extollitur:* (s. 431)

• ѿнии ктомѹ́ Сѣ́тыню семѹ́ е́влогическомѹ́ хлѣ́бѹ подаю́тъ, ѿкѡ е́сть само́е Просфоры тѣ́сто, ѿ дѡбра́зѹетъ дѣ́вѣ́ческое тѣ́ло ѿзъ негѡ́же тѣ́ло Г҃дне произы́де: ѿ сре́ды во Просфоры ѿгнецъ копіе́мъ ѡсѣ́ченъ возводі́тсѧ:

6) Stella, asteriscum / Сѡззда, Сѡззда́ица

Je to liturgický predmet tvorený dvoma polkruhovými kovovými oblúkmi dole zahnutými, zo zlata alebo striebra spojenými v strede tak, aby sa dali ľahko zložiť. Tento predmet používa obrad byzantský, koptský a syrský.⁶¹

⁵⁶ Djačenko udáva pôvod slova od gr. κοπή – sekanie, alebo lat. *copis*.

⁵⁷ Cf. Farrugia, *Encyklopedický slovník*, 506.

⁵⁸ „...nempe “lanceam” sive gladiolum, lanceae figuram habentem, qua hostiam consecrandam ab integra panis massa secant.” Cf. Bingham, Bingham, *Origines Ecclesiasticae*, 455.

⁵⁹ Cf. Mrňávek, *Vývoj a struktura*, 86.

⁶⁰ Djačenko uvádza symboliku *kopije* ako nástroja, s ktorým vojak prepichol bok Kristovi. Cf. Djačenko, *Slovar*, 263.

⁶¹ Cf. Farrugia, *Encyklopedický slovník*, 383.

Bazilovič vysvetľuje, že *hviezda* slúžila na chránenie častíc, a to aby sa prikrývka nedotýkala Baránka a častice neporušili stanovený poriadok. Diakon, keď zoberie hviezdu z diskosa, cinkne s ňou v tvare kríža, aby ľud vnímal (6a2).⁶² Či z nej visela hviezda, alebo bol hore krížik, ako to uvádzajú niektorí autori, Bazilovič bližšie nešpecifikuje. Hviezda je prorockým symbolom Kristovho narodenia a zároveň predzvesťou jeho umučenia (6a1).⁶³

(6a1)

• *Ne vela Hostiam tangant, et particularum ordinem turbent, duo breves arcus illis superpositi adinventi sunt, et hi Stellae in Christi Nataliis emicantis nomen obtinuerunt... Hinc cum Nativitatem Christi, et Passionis ejus designationem velut signa Prophetica in Prothesipraemittant; ibidem Christum plagis faedatum, vel certe in Disco Stella ei superposita, jacentem depingunt, ut, et infantiam uno Scripturae dicto recolant; et pluribus aliis ejus mortem commemorent:* (s. 203)

• Ёже бы покрѡвцемъ ѿгница не коснѹтиса, ѿ чѣстиць чинѹ не смѣшиитиса два поль крѹзи сверхѹ полагаемы, ѿзверѣтены сѹтъ, ѿ сѣи въ Рождествѣ Хрѣтовомъ возсіавныа свѣзды ѿма полчиша, тѣмже егда Рождество Хрѣтово, ѿ Страданіа егѡ ѿобразеніе ѿки, знаменіа Прѡроческаа на жертвенникѹ предвозвѣщajúтъ; тамъ Хрѣта оу азвлѣннаго, ѿли ѿзвѣстна на Дискосѣ верхѹ егѡ свѣзда положенной сѹщей лежѣщаго ѡписѹютъ еже бы младѣнчество едѣнымъ писаніа глаголомъ почтѣти, ѿ мнѡжайшими ѿными егѡ смѣртъ возпоминѣти;

J. Goar i J. Bazilovič používajú obidva výrazy synonymne⁶⁴:

(6a2)

• *Diaconus Asteriscum sive stellam a sacro pane attollit, et in crucis modum allidit sacro Disco, quo una cum ti[n]nitu populi attentio excitatur.* (s. 337)

• Діаконь пріѣмъ Сѣрю звѣзда ѿ Сѣагъ Дискоса творитъ Крѣта ѡбразъ верхѹ егѡ оу дарѡючи Креста ѡбразна Дискосъ, ѿ тѣмъ брацѣніемъ нарѡдѹ вниманіе возбѹждѣтса.

7) Purificatorium, spongia, linteolum / гѹба, пѹрификаторіѹмъ,

ѡтирѣлникъ, лентіѿ

Bazilovič pri jednom pojme použil niekoľko funkčných ekvivalentov:

• *purificatorium* / лентіѿ

⁶² Táto liturgická prax ale nemusela byť zaužívaná v našom priestore, nakoľko hneď za tým dopĺňa, že Ruthéni zvyknú používať zvonček na vzbudenie pozornosti.

⁶³ Djačenko píše, že v biblickom ponímaní bola hviezda symbolom biedy, nešťastia: Cf. Djačenko, *Slovar*, 198; v ostatných skúmaných cyrilských textoch sa tento liturgický predmet uvádza iba ako symbol narodenia.

⁶⁴ Tompa vo svojom diele nepoužíva ani jeden z uvedených výrazov, ale používa grécky kontextový ekvivalent Αστηρ.

- *spongia, purificatorium* / гґба, ѡтиральный, Пґрификаторный
- *spongia* / гґба
- *purificatorium, linteolum sanctum* / –

Purificatorium vychádza z lat. slovesa *purifico* (čistiť). V rímskokatolíckom obrade sa týmto termínom označuje plátno, alebo bavlna obdĺžnikového tvaru, ktoré sa počas omše používa na utieranie kalicha a patény po sv. prijímaní a tiež na utieranie prstov celebranta.⁶⁵ Le Brun uvádza, že *mappula*⁶⁶ sa povie ľudovo aj *purifikatóriom*.⁶⁷

Obdobou latinského purifikatória je v byzantskom obrade *лентий* (gr. λέντιον⁶⁸) – *lention*, čiže utierka z bieleho alebo červeného plátna, v závislosti od vína, ktorou sa prikrýva čaša.⁶⁹ Slúži na očistenie perí a okrajov čaše po prijatí Krvi. Krátky liturgický slovník udáva, že sa tým čistia aj bohoslužobné nádoby.

Spongia (gr. σπόγγος; μυσσα) je ekvivalent k hubke – гґба je kus tenkej (špeciálnej morskej) huby. Prípadne sa na tento účel môže použiť aj biele, obdĺžnikové plátno s vyšitým krížikom uprostred. Slúži na zhrnutie konsekrovaných čiastočiek do čaše. Namiesto hubky sa niekedy používa aj *lention*.⁷⁰

Djačenko tento termín vymedzuje ako гґба *грѣцкаа*, ktorá sa používa na utieranie vecí (вещей) a v Novom Zákone aj na napájanie (Mt 27, 48; Jn 19, 29).⁷¹

Výrazy *ѡтиральный* a *Пґрификаторный* sme zatiaľ v cyrilských textoch, okrem Bazilovičovho diela, nenašli.

a) **Purificatorium, spongia** / гґба, ѡтиральный, Пґрификаторный

Bazilovič uvádza, že na rozdiel od latinského obradu, kde sa používa tzv. *purifikatóriom* z látky,⁷² u Grékov sa používa *spongia*, resp. *hubka*, ktorá je zároveň pripomenutím krvavej obety počas slúženia nekrvavej. Bazilovič tvrdí, že sa s ňou tiež utiera čaša, do ktorej sa zhŕňajú čiastočky zo sv. diskosa (7a1). Podľa funkcie je *spongia* / гґба obdobou latinského purifikatória, prípadne *lentionu*.

Na inom mieste explicitne uvádza synonymiu výrazov *spongia* a *purificatorium*. V cirkevno-slovanskom texte zároveň pridáva nový výraz *ѡтиральный*, pričom do zátvorky uvádza latinský termín *Пґрификаторный*, ktorým chcel spresniť, čo sa pod týmto pravdepodobne menej známym

⁶⁵ SKTS, 177.

⁶⁶ *mappa*, -ae (f.) – uterák, vreckovka.

⁶⁷ „Sub Dominice Orationes finem in solemnibus Missis Diaconis ad Sacerdotis dexteram se confert, & Subdiaconus ad dexteram Diaconi, qui Patenam recipit, & mappula, vulgo Purificatorio expolitam Sacerdoti porrigit.“ Cf. Le Brun, 277.

⁶⁸ λέντιον – plachta.

⁶⁹ Cf. Farrugia, *Encyklopedický slovník*, 528.

⁷⁰ Farrugia, *Encyklopedický slovník*, 380; Boháč, *Krátky liturgický slovník*, 13.

⁷¹ Cf. Djačenko, *Slovar*, 134.

⁷² *лентий* vo význame plátno.

pojmom ѡтирѧльникъ myslí (7a2). Na základe toho sa domnievame, že termín Пгрификаторіѡмъ bol zaužívaný v liturgickej praxi Mukačevskej eparchie a hubka na prelome 18.-19. storočia bola z látky a nie z huby, prípadne morskej riasy. Danú skutočnosť potvrdzuje aj Mihályfi Ákosa vo svojej publikácii s názvom Verejně Bohoslužby, kde uvádza tradíciu používanú v našom priestore: „Latinskému purifikatóriu odpovedá grécka spongia – huba (*spongos*), ktorou utrá kalich, diskos a pery prijímajúceho. Na niektorých miestach na miesto spongye na utieranie kalicha a diskosu používajú plátenej šatočky lention.“⁷³

(7a1)

• *Purificatorii Latinis dicti munus agit, in Altari Graeco spongia ex eo in Sacris usurpata, quia Sacrificii cruenti a Christo oblati pars fuit, et instrumentum, ejusque in incruento Sacrificio memoriam refricat. Calicem Dominici Sangvinis dete(r)git (et) ipsum sanctum Discum, particulasque in eo contentas colligit in unum, et in Calicem sine dispersione suaviter demittit. (s.421)*

• Въ мѣсто Лентіѡца ѡ Латінѡ Пгрификаторіѡ зовѡмагѡ на Олтарѣ Греческомѡ гѡба оѡпотреблѡется, занѡ жѣрты Крѡвным ѡ Хрѡта принесѣннымъ чѡстѡ вѣстѡ, ѡ ѡрѡдѡе ѡ сѡлѡ въ безкрѡвной жѣртвѣ пѡматѡ ѡбновлѡетѡ. Чѡшѡ Гдѡна Крѡве ѡтираѡетѡ, ѡ самый Сѡщѣнный Діскосѡ, ѡ частицы ѡ немѡ сѡщѡа собираѡетѡ, ѡ въ чѡшѡ безѡ разсѡдѡнѡ тѡхѡ ниспѡциѡетѡ.

(7a2)

• *Hos sequuntur Sacerdotes Pontifici concelebrantes /:quo solemnus est Missae Sacrificium, eo plures Sacerdotes Sacra secum facturos Pontifex convocat:/, qui vel Calices vacuos ornatus gratia, vel ut plurimum Altaris sacra instrumenta, hic lanceam, ille spongiam, sive Purificatorium, alius librum Missalem... (s. 289)*

• ...по толіѡхъ бѡлше Сѡщѣнникѡвѡ съ собѡю сѡщѣнодѣйствовати ѡмѡщцѡхъ Архѡ=Іерѡи созывѡетѡ, ѡже ѡлѡ Чѡшы прѡзны оѡкращѣнѡ рѡди, ѡлѡ пѡче же Олтарѣвыи сосѡды, сѡй копѡю, а ѡнѡ гѡвѡ, сѡрѡчѡ ѡтирѧльникѡ (Пгрификаторіѡмѡ) ѡнѡ сѡжѣвникѡ...

b) Purificatorium, linteolum sanctum / -

Bazilovič v jednom prípade použije iba v lat. texte *purificatorium* / *linteolum sanctum*, ktorým kňaz po prijímaní utrie ústa prijímajúceму a hovorí nasledovnú modlitbu (7b1). V cirkevnoslovanskom texte avšak tento úkon utierania vynecháva, takže dedukujeme, že išlo o *lention*. Totiž na inom mieste, keď kňaz pije z čaše, utiera ju zvnútra lentionom, avšak Bazilovič tentokrát nepoužije žiaden výraz v latinskej časti (7b2).

Autor zároveň uvádza, že po prijímaní všetkých ľudí, kňaz prikrýva čašu prikrývkou⁷⁴ (*velum sanctum* / сѡый покрѡвецѡ) (7b3).

⁷³ Mihályfi, *Verejně bohoslužby*, 284.

⁷⁴ *Velum sanctum* / сѡый покрѡвецѡ sú vo všeobecnosti látky – prikrývky, s ktorými sa prikrývajú Sv. Dary.

(7b1)

• *Sacerdos autem, quemvis communicans dicit... communicat servus Dei N: in remissionem peccatorum suorum, et vitam aeternam. Et abstergit os ejus linteolo Sancto seu Purificatorio dicens: Hoc tetigit labia tua, et auferet iniquitates tuas, et peccata tua purgabit. Communionem vero suscipiens inclinans se devote recedit. (s. 257)*

• Іерей же когѣждо причащѣа глѣтъ: ...причащѣетса рабъ Бжій ѿмѣкъ во ѡставленіе грѣхѡвъ своіхъ, ѿ въ жизнь вѣчнѣю. Причастникъ же поклѡнса нѣскѡ со благоговѣніемъ ѡхѡдитъ.

(7b2)

• *Et in primo haustu dicit: In nomine Patris: In secundo: et Filii: in tertio haustu; et Sancti Spiritus. Amen. Et ita sua labia, et Sacrum Calicem abstergens dicit: Tetigit labia mea, et auferet iniquitates meas, et peccata mea expurgabit: (s. 253)*

• И пѣи перѣе глѣтъ: Во ѿмѣ Оца; вторѡе: И Сна; Трѣтее: И Стѣгѡ Дха ѡминъ. И тѣкъ своѡ ѡчстнѣ, сщѣннымъ Чашы внѣшнѣ странѣ лѣнтїемъ ѡтеръ, ѿ глѣтъ: Се прикоснѣса ѡчстѣмъ моімъ, ѿ ѡиметъ беззакѡнїѡ моѡ, ѿ грѣхѡ моѡ ѡчїстїтъ.

(7b3)

• *Post communionem omnium tegit Sacerdos Velo Sanctum⁷⁵ Calicem, et benedicit populum dicens: Salva Domine populum tuum, et benedic haereditati tuae. Salva Domine populum tuum, et benedic haereditati tuae. (s. 257)*

• По причащенїи же всѣхъ покрывѣетъ сщѣнникъ покрѡвцемъ стѣгю Чашѣ, бѣгословѣетъ велегласнѡ глѡ: Спасї Бже лѡди твоѡ, ѿ бѣгословїи достоѡнїе твоѡ.

8) Pyxis, ciborium / Грѡбница, Сосѣдъ, хлѣбѡносецъ

Pri Liturgii vopred posvätených darov sa u Baziloviča stretne s výrazom *ciborium*, alebo *pyxis* s týmito ekvivalentmi v cirkevnoslovanskom texte:

- *pyxis, ciborium* / Грѡбница, Сосѣдъ
- *ciborium* / хлѣбѡносецъ, грѡбница
- *ciborium* / сосѣдъ, грѡбница

Môžeme si všimnúť, že spoločným menovateľom každého použitia je *ciborium* / грѡбница. Pri skúmaní ďalších latinských i cirkevnoslovanských prameňov badáme sémantickú príbuznosť jednotlivých pomenovaní, aj keď treba povedať, že používanie nie je jednotné a vyskytuje sa s menšími odchýlkami.

Pyxis (gr. πυξίς) je v prvotnom význame nádoba.⁷⁶ V obradovej terminológii označovala napr. aj nádobu na kadidlo. Hierolexicon ale

⁷⁵ Lention drží kňaz. Prikryvku (покрѡвецъ) môžu držať aj miništranti.

⁷⁶ Pražák, Novotný, Sedláček, *Latinsko-český slovník*, 356: *pyxis, -idis* (m.) – krabička, puzdro.

uvádza, že vo všeobecnosti u katolíkov predstavuje nádobu, v ktorej sa uchováva Eucharistia.⁷⁷ Niektoré texty popisujú, že táto nádoba je zvyčajne v tvare kalicha a nahradila paténu pri rozdávaní prijímania, slovensky tzv. *kalich prijímajúcich*.⁷⁸ Gréci ju zvyknú nazývať *artoforion*, čiže nádoba, čo uchováva chlieb.⁷⁹ V latinských textoch sa uvádzajú aj ďalšie synonymá, a síce *capsa*,⁸⁰ *canola*, *ciborium*, *hierotheca*, *turris*.⁸¹ Na inom mieste sa píše, že pyxida sa vkladá do cibória.⁸²

*Ciborium*⁸³ (gr. κιβώριον) dnes pomenúva posvätnú nádobu v tvare kalicha, v ktorej sa uchovávajú konsekrované hostie určené na sv. prijímanie pre chorých a na súkromnú poklonu Najsvätejšej sviatosti oltárnej mimo sv. omše. Nemusi byť iba zo zlata, či striebra, ale vnútro má byť pozlátené a zároveň má mať priliehajúcu pokrievku.⁸⁴ Od r. 1614 sa na ňu dáva vélum.⁸⁵

Toto slovo v prvotnom význame pomenúva struk bôbu egyptského, ktorý je dole širší a hore sa zužuje, takže má tvar akéhosi kalicha.⁸⁶ U antických autorov predstavuje *ciborium* látku, prípadne baldachýn nad oltárom.⁸⁷ Keď sa v chrámoch mohli vyskytovať obrazy, sv. Duch bol symbolizovaný v podobe striebornej holubice (*columna*) alebo vežičky (*turris*) visiacej nad oltárom a krstiteľnicou, v ktorých sa v priebehu vývoja začala uschovávať Eucharistia. Pod toto *ciborium* sa niekedy umiestňovalo menšie *ciborium*, ktorého stĺpiky boli zapustené do rohu oltárnej menzy a hore bola zasvätená posvätná nádoba v tvare holubice na uchovávanie posvätných darov.⁸⁸

Časom sa namiesto holubice začala používať aj nádoba, *pyxida*, ktorá bola pod oltárnym krížom. Prikláňame sa k názoru, že Gréci z praktického hľadiska používali ako pyxidu im známy typ pohára alebo misy, tzv. *ciborium*.⁸⁹ To môže byť dôvod, prečo sa tieto dve pomenovania

⁷⁷ Cf. Macri Melitensis, *Hierolexicon*, 490: „Pyxis (πιξίς) idest vas. Communiter autem inter Catholicos vas illud intelligitur, in quo Eucharistiae Sacramentum reconditur... A graecis pyxis vocari solet artoforion idest, ferens panem.“

⁷⁸ Cf. Mihályfi, *Verejné bohoslužby*, 270; Gavanto, *Thesaurus*, 163.

⁷⁹ Cf. Papp, *Enchiridion*, 388-389: „...ne Latinus Parochus pyxidem in Ciborio cum particulis sub specie fermentati...“

⁸⁰ Le Brun používa aj synonymum *capsa*, *capsula* (schránka, skrinka). Cf. Le Brun, 283.

⁸¹ Cf. Macri Melitensis, *Hierolexicon*.

⁸² Cf. Le Brun, 146.

⁸³ Goar používa *ciborium* i *custodia*. Cf. Goar, 161.

⁸⁴ Cf. Mihályfi, *Verejné bohoslužby*, 271.

⁸⁵ SKTS, 185.

⁸⁶ „Ciborium esse apud Aegyptiacos involucrium fabae, quae in ea nascitur regione, quod granis excussis & membranaceis dissepimentis ejectis, poculi vicem, usumque illi genti praebebat. Hinc Kiborion graecis poculi genus est, Scypho simile, quod ab inferiore parte in angustum contrahitur: ut ciborium fabae Aegyptiacae.“ Cf. Leodegarii Mayer, *Explicatio*, 97.

⁸⁷ Cf. Bingham, Bingham, *Origines Ecclesiasticae*, 445; tiež vid' Goar, 12.

⁸⁸ Cf. Mrňávek, *Vývoj a struktúra*, 77.

⁸⁹ Cf. Bingham, Bingham, *Origines Ecclesiasticae*, 446-447.

tak často zamieňajú ešte aj dnes.⁹⁰ Aký je teda rozdiel medzi pyxidou a cibórium? Odpoveď by mohol poskytnúť Hierolexicon, v ktorom sa píše, že cibórium je stánok, kde sa uchováva nádoba s Eucharistiou, zatiaľ čo pyxida je tou nádobou, v ktorej je uložená Eucharistia.⁹¹ Takéto rozlíšenie nájdeme aj v jednom z najstarších latinsko-cirkevnoslovných slovníkov od Slavineckoho, ktorý tieto pomenovania prekladá takto: *ciborium* – пѣшка, ковчежецъ, киворый, плѣрка бобовал а *pyxidis* – кравица, слоекъ, кнѡтець.⁹²

Bazilovič tieto dve pomenovania nerozlišuje a tak *ciborium*, ako *pyxis* používa vo význame nádoby, ktorá slúžila na uchovanie posvätných darov do času slúženia Liturgie vopred posvätených darov.⁹³

V cyrilských prácach tiež nájdeme rôznorodosť pomenovaní pre nádobu na uchovávanie Eucharistie. Avšak, ak vychádzame z Bazilovičovej terminológie, vysvetlíme bližšie iba u neho použitý cirkevnoslovný ekvivalent k lat. *ciborium*, a to Грѡбница а Хлѣбносѡецъ.

Грѡбница (gr. κομνητήριον) je termín, ktorý Djačenko definuje ako rakvu, v ktorej sú uložené ostatky svätých.⁹⁴ Cirkevnoslovnoslovenský slovník tento výraz nepozná. Podrobnejší popis nájdeme u Duchnoviča. Ten popri pomenovaní *hrobnica* udáva ako synonymum *дарохранительница* а *Киворій*. Hrobnica, alebo darochraniteľnica bola v minulosti zostrojená zo zlata, alebo striebra v podobe holuba, ktorý naplnený Sv. Darmi visel nad oltárom, v čom pozorujeme analógiu s vyššie spomenutým lat. slovom *ciborium*. Pokračuje, že v súčasnosti má podobu čaše, z vrchu zakrytej, ktorá stojí zakrytá na prestole (oltári), prípadne sa schováva do skrinky na oltári, osvietenej lampášmi, alebo voskovými sviecami.⁹⁵ Uchovávajú sa v nej Sv. Dary pre chorých i na Liturgiu vopred posvätených darov, aby sa nepoškvrnili.⁹⁶

⁹⁰ Cf. SKTS, 179; tiež vid'. Mihályfi, *Verejné bohoslužby*, 270.

⁹¹ Cf. Macri Melitensis, *Hierolexicon*, 154: „Hodie quoque ciborium a pyxide distinguitur; nam pro ciborio tabernaculum, ubi ponitur vas cum Eucharistia; per pyxidem vero vas ipsum, in quo praefatum Sacramentum ponitur...“

⁹² Slavineckyj, *Leksikón*, 122.

⁹³ Goar prirovnáva *ciborium* (v lat. aj *custodiam*, *tabernaculum*; v gr. αρτοφόριον, κιβώριον, κωσῳδιον) k strážnikovi, ktorý mal chrániť telo Krista po umučení. Cf. Goar, 34.

⁹⁴ Cf. Djačenko, *Slovar*, 133.

⁹⁵ Cf. Duchnovič, *Liturgičeskij katicizis*, 13.: „Также на св. Престолѣ должна оустроена быти Дарохранительница, или Киворій, т.е. ковчежець, въ которомъ освященное Тѣло и Кровь Спасителя всегда сохранилась, чтобъ такъ спасааи насъ Богъ непрестанно живый намъ протомный былъ. Дарохранительница знаменуетъ въ первыхъ тое мѣсто, где распятъ и погребенъ былъ, и откъда воскресъ Исусъ Христосъ. Означаетъ и тѣю воинскую стражу, которой повелѣно было тѣло Исусово послѣ страданія хранити, дабы оно отъ оучениковъ оукрадено не было. Такжеже той Киворій есть по подобію того кивота, или ковчега заветѣ Господня, въ немже глаголетса быти Свѣтаа Свѣтыхъ и Свѣтъна Его. Давними времени хстроилса отъ золота или серебра ковчежець на подобіе голуба, который свѣтлыми дарамы наполненъ, висѣлъ надъ Св. Трапезою, тепѣрже ѡ насъ создается кивотъ на подобіе чаши, съ верху покрытый, и хранится в ковчезѣ на Трапезѣ столцей, лампадою или восковыми свѣцами освѣщенъ, и сіе мѣсто ѡ насъ называется Грѡбница.“

Хлѣбнѡсецѣъ, ďalšie použité pomenovanie u Baziloviča, bližšie opisuje iba Cirkevnoslovansko-slovenský slovník a to ako nádobu, v ktorej sa uschovávajú vopred posvätené sväté dary; nádoba na chlieb.⁹⁷

a) Pyxis, ciborium / Грѡбница, сосѣдъ

Bazilovič v latinskom texte píše: „...avšak posvätené častice (takzvané Baránky), ktoré sú pomocou lyžičky namočené⁹⁸ Pánovou Krvou, sa vkladajú do pyxidy, alebo cibória (Грѡбницѣ) a uchovávajú sa, dokiaľ nepríde čas (ich) vybratia...“ V cirkevnoslovancine dopĺňa, že sa vyberajú v čase slúženia v deň Liturgie vopred posvätených darov. Keďže v cirkevnoslovanskom texte na dva latinské termíny používa cirkevnoslovanský ekvivalent Грѡбница, ktorý na inom mieste nazýva aj nádoba (Сосѣдъ), môžeme dedukovať, že *pyxis* a *ciborium* sú nádoby, do ktorých sa ukladajú posvätené sväté dary do času slúženia Liturgie vopred posvätených darov.

(8a1)

• *...consecratas autem particulas agnos dictas Sangvine Dominico cochleari intinctas in Pyxidem, seu Ciborium reponunt, et conservant, quoad promendi tempus veniat. Quo die Liturgia Praesantificatorum celebranda est, circa horam nonam Canonicam, seu circa tempus Vesperarum, vel juxta recentiore disciplinam, circa meridiem, Sacerdos, pro more sacris vestibus indutus promit particulam e pyxide, eamque super sacrum Discum in Prothesi collocat, vinoque /: quod in hoc officio non consecratur /: cum aqua in Calicem misso subinde ad Altare deportat, ac recitatis certis Psalmis Canticis; Lectionibus, Orationibus absumit ritu consveto. (s. 179)*

• ...ѡсцѣнныѣ же чѣстицы (ѡгньцы рекѡмыѣ) Крѡвію Гдѣню наполнѣнныѣ во Грѡбницѣ полагаютъ, ѡ хранѣтъ, да же до врѣмене слѡженіѣ в ѡнъ же дѣнь слѡжба прежде=сцѣннаѣ совершитисѣ ѡмѣтъ, ѡ часѣ дѣвѣтомъ прѣвѣномъ, ѡ или во врѣмѣ вечернее, ѡ или по недѣвномъ ѡбѣчаю, ѡ полѣднѣ, Іерей по ѡбѣчаю ѡблечѣн во сцѣнныѣ ѡдѣжды, взѣмъ чѣстицы ѡ Сосѣда, сѣю на сцѣнномъ Дѣскѣ полагѣтъ на жѣртвенникѣ вѣно съ водѡю въ чѣшѣ вливѣѣи (ѣже въ той Литургіи не ѡсцѣѣтсѣ) ѡ сѣдѣ взѣмъ на ѡлтѣрь полагѣтъ, ѡ по ѡзглагѡланіи нѣкѣихъ Псалмѡвъ, пѣсней, чтѣніѡхъ, ѡ молѣтвахъ, сѣдѣѣтъ по ѡстѣвѣ ѡбѣчѡмѡ.

b) Ciborium / хлѣбнѡсецѣъ, Грѡбница, сосѣдъ

V ostatných dvoch prípadoch Bazilovič používa v lat. texte iba *ciborium*, o ktorom píše, „(kňaz) zoberie sv. Baránka z nádoby, alebo *Ci-*

Na inom mieste píše (s. 25): „Ковчежецѣъ, для сохранѣнѣи свѣтѣхъ дарѡвъ ради причѣстѣѣ больныѣхъ и ради преждесвѣщенныѣ Литургіи, называется Дарохранительница или Грѡбница; О которой упоминано ѡже есть въ главѣ 2. Сей свѣщенный сосѣдъ есть теперь на подобіе чаши съ покрывкою, что въ Св. Дары не посквернилася, и стоитъ закрытый на самомъ Престоѣ или, что лучше, скрывается въ скриню на самомъ Престоѣ ѡстроѣенною.“

⁹⁶ Cf. Djačenko, *Slovar*, 136.

⁹⁷ Štec, Kocvár, *Cirkevnoslovansko-slovenský slovník*, 154.

⁹⁸ Lat. *intinctio*- namočenie konsekrovanej hostie do kalicha s konsekrovaným vínom.

bória (Грѡбница), v ktorej sú uložené sv. Baránky...“ (8b1). Okrem termínu Грѡбница použil v cirkevnoslovanskom texte ekvivalentný výraz хлѣбнѡсець (8b2).

(8b1)

• *Sacerdos vero profunde adorans Divina Mysteria accipit ex Ciborio, in quo reconditi sunt Sancti Agni, sanctum Agnum p(r)aesanctificatum, ac cum magna devotione, [et] attentione simul et timore, ponit illum in Disco.* (s. 511)

• Іерей же нѣзкѡ поклѡнѡса Бжѣственнымъ Тѣнамъ взимаетъ Ѡ сосѣда ѡли Грѡбницѣ, въ нѣйже хранѡтса Стѣла І҃гнцы, преждеосѣенный І҃гнецъ, ѡ съ многимъ блѡговѣнїемъ, вниманїемъ же, ѡ страхомъ полагаетъ ѣ на Дѣскоць.

(8b2)

• *Cumque elevaturus est, omnes simul elevat exclamando: Sancta Sanctis: et partitur primum Agnum oblatum, ac particulam ponit in Sacro Calice, et infundit aquam calidam, ut moris est: deinde accipit cochlear dextera manu, et intingit in sacro Sangvine, admoventque Sancto Agno versa sursum sanctae immolationis parte, lanceola in formam crucis scissa, reponitque illum in Ciborio, idem etiam agit cum reliquis Agnis, demum preces ritu consueto persequitur, ac Sacrificium perficit. Sacerdos Liturgiam Praesanctificationum operaturus,...* (s. 503)

• И ѣгда ѡматъ вознести, возношѡетъ въ вкѡпѣ, ѡ раздроблетъ приносимый первыи хлѣвъ, ѡ полагаетъ частицѡ во Стѣю чашѡ, ѡ вливаетъ ѡ теплотѣ ѡкѡ обѣичай. Тѡже вземъ стѣю ложницѡ деснѡю рѡкѡю, ѡмочаетъ ѡ во стѣи Крѡви: Лѣвою же рѡкѡю ѣмлетъ кѡждо хлѣвъ, ѡ наноситъ Стѣю ложницѡ со Стѡю Крѡвїю, ѡмоченнѡю, ѡ прикасаетса ѣю Стѡмѡ Хлѣвѡ крѡобразнѡ во странѣ, на нѣйже начертѡса Крѣтъ, подѡ мѡлѡкостїю, ѡ полагаетъ ѡ въ хлѣбнѡсець, то ѣстъ Грѡбницѡ. Тѡкожде творитъ на ѣдиноѡ кѡемждо. Тѡже Сѣенникъ мѡлитса ѡкѡ обѣичнѡ, ѡ причѡщаетса ѡкѡ обѣичнѡ. И спѡлнѡетъ Бжѣственное Сѣеннодѣйствїе по оѣчиненѡмѡ.

Záver

Z porovnávania terminológie liturgických posvätných predmetov a nádob môžeme vidieť spektrum súvislostí, s ktorými sa Bazilovič potreboval vyrovnáť. V našej práci sme komparovali tieto termíny: *calix* / чаша, *Potirь*; *discum, patena* / Дѣскоць; *cochlear* / ложница; *lancea* / копїа; *stella, asteriscum* / свѣзда, свѣздица; *purificatorium, spongia, linteolum* / гѣба, Пѡрификаторїѡмъ, ѡтирѡлникъ, лентїй; *pyxidis, ciborium* / Грѡбница, Сосѣдѡ, хлѣбнѡсець, сосѣды; *purificatorium, spongia, linteolum* / гѣба, пѡрификаторїѡмъ, покрѡвецъ, ѡтирѡлникъ, лентїй.

Už pri definovaní termínov označujúcich predmety použité pri liturgickom obrade sa autori líšia. Medzi posvätné nádoby a predmety sme zaradili také, ktoré sa priamo dotýkajú Sv. Darov. Bazilovič uvádza iba výrazy *Altaris sacra instrumenta* / Олтарѣвыи сосѣды, čiže predmety, ktoré

sú na oltári. Pre posvätné nádoby používa výraz *Vasa sacra* / *сѣ́енныхъ сосѣды*, pričom (*сѣ́енныхъ*) *сосѣды* označuje nielen čašu, ale aj nádobu, ktorá sa používa na uloženie Eucharistie pre potreby Liturgie vopred posvätených darov. Autor priamo neopisuje ako tieto nádoby vyzerali, iba uvádza, že boli zo zlata, alebo striebra a majú sa uchovávať a chrániť na špeciálne určenom mieste.

Kalich, *calix* / *чаша*; *потѣръ* uvádza vo funkcii bohoslužobnej posvätné nádoby rovnako, ako ju poznáme dnes. V texte nájdeme niekoľko spojení s čašou, ktoré patria do teologickej terminológie, ako napr. *mixtus calix, calicis mixtio* / *Чашы разтворѣнїе*; *benedictionis calix* / *благословѣнїа чаша*, alebo *Sanguinis Calix* / *Крѣве чаша*. Druhý významový posun, ktorý Bazilovič prebral z patológie je *calix* / *чаша* vo význame *krv*. Ekvivalent *calix* / *Потѣръ* používa iba v niektorých pasážach liturgických pokynov.

Diskos, čo je obdoba latinskej patény používa *discus* / *Дѣскоць*, napriek tomu, že v dobových prameňoch sa zvykne používať aj *patena*. Symboliku diskosa vysvetľuje dvojakým spôsobom, a to skrze narodenie i smrť Krista. Pri úkonoch taktiež na viacerých miestach píše, že diskos nosil diakon na hlave a pridržal si ho pravou rukou, čo v súčasnosti už nie je bežná liturgická prax. Latinský výraz *patena* použil v jednom prípade v štandardnom význame, a to tanierik, na ktorom je eucharistický chlieb.

Typickým nástrojom pre východný, grécky obrad je používanie lyžičky pri Eucharistii s latinsko-cirkevnoslovanským ekvivalentom *cochlear* / *ложїца*. Bazilovič sa prikláňa k názoru, že jej používanie zaviedol do liturgickej praxe Ján Zlatoústy.

Kopija, *lancea* / *копїа* je obojstranne nabrúsený nôž, ktorý svojim tvarom pripomína nástroj, ktorým prebodli bok Ježiša Krista na kríži. Aj z toho dôvodu sa v latinských prameňoch môžeme stretnúť s výrazom napr. *gladiolum*, alebo *hasta*. Bazilovič symboliku kopije uvádza v kontexte Kristovho vyvedenia na svet z tela Panny Márie i jeho smrti na kríži.

Symboliku Kristovho narodenia i umučenia predstavuje ďalší posvätný nástroj a to *hviezda, stella, asteriscum* / *Свѣзда, Свѣздїца*, pričom ide pri všetkých výrazoch v Bazilovičovom diele o synonymiu. Väčšina autorov cyrilských textov, ktoré sme skúmali, nespomína tento liturgický predmet v súvislosti s predzvesťou umučenia.

Funkciu čistenia, resp. utierania vyjadruje niekoľkými výrazmi *purificatorium, spongia, linteolum* / *гѣва, пѣрификаторїгмъ, ѡтиралникъ, лентїй*. Bazilovič, aj keď píše, že v latinskom obrade sa používa *purifikatorium* a v gréckom *hubka (spongia)*, na viacerých miestach modifikuje latinské *purificatorium*. Zatiaľ čo v súčasnosti je *hubka* z morskej riasy a používa sa iba na stieranie čiastočiek z diskosa, Bazilovič píše, že *spongia* / *гѣва* sa používala aj na utieranie čaše. Nie je uvedený ani jeden prípad, kde by sa utierali do nej prsty, prípadne ústa. V jednom prípade uvádza utieranie úst po sv. prijímaní, ktoré avšak do cirkevnoslovanského

textu neuviedol (pravdepodobne z dôvodu odlišnej liturgickej praxe), takže z latinského textu dedukujeme, že mohlo ísť o *lention*.

V poslednom bode sme upriamili našu pozornosť na posvätné nádoby, ktoré sa v byzantsko-slovanskom obrade používajú počas Liturgie vopred posvätených darov. Ide o *pyxis, ciborium* / Грѣбница, Госѣдъ, члѣвонѣецъ. Pokúsili sme sa pre lepšie pochopenie rozviesť jednotlivé latinské i cirkevnoslovanské termíny, aj keď sa ich definície u jednotlivých autorov miestami rozchádzajú. Bazilovič latinské výrazy používa synonymne, pričom za ich ekvivalent primárne uvádza Грѣбница. Z kontextu vyplýva, že išlo o pravdepodobne uzatvárateľnú nádobu, do ktorej sa vkladala Eucharistia, a síce premenený sv. chlieb pokropený vínom (Krvou), ktorá sa následne používala pri Liturgii vopred posvätených darov.

Na základe uvedených termínov môžeme vidieť, že východiskový text je vnímaný aj ako kultúrny fenomén s misijným poslaním s dôrazom na jeho adaptáciu. Aký dosah toto liturgické dielo malo a aké predlohy používal pri textoch liturgie, kde sa terminológia mierne odlišuje, ostáva otázkou pre ďalší výskum.

BIBLIOGRAFIA

- Bartal, *Glossarium* = A. Bartal, *Glossarium mediæ et infimæ latinitatis regni Hungariæ* (Budapešť 1901).
- Bazilovič, *Tolkovanije* = J. Bazilovič, *TOLKOVÁNIJE Svjaščennymja Liturhiji Nóvaho Zakóna istinmyja Bezkróvnymja Žértvy / Joannicius Basilovits EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii* (Svorad Zavarský, Peter Žeňuch eds.) (Bratislava – Roma 2009) 548.
- Bingham, Bingham, *Origines Ecclesiasticae* = J. Bingham, R. Bingham, *Origines Ecclesiasticae: The Antiquities of the Christian Church and Other Works* (London 1840).
- Boháč, *Krátky liturgický slovník* = V. Boháč, *Krátky liturgický slovník* (Prešov 2002).
- Cerkovnij slovar* = P. Alexievič, *Cerkovnij slovar* V (Sankt Peterburg 1819).
- Djačenko, *Slovar* = G. Djačenko, *Polnyj cerkovno-slovjanskij slovar* (Moskva 1993).
- Duchnovič, *Liturhičeskij katichizis* = A. Duchnovič, *Liturhičeskij katichizis, ili izjasnenie sv. liturhii i nikotorich cerkovnich obrjadov*. Vol. II (Lvov 1855).
- Farrugia, *Encyklopedický slovník* = E. G. Farrugia, *Encyklopedický slovník křesťanského Východu* (Olomouc 2010).
- Fencik, *Liturhika* = E. Fencik, *Liturhika ili objasnenije bohosluženiya svjatoj, vostočnoj, pravoslavnoj katoličeskoj cerkvi* (Budapešť 1878).
- Gabrielis Demarchis, *Explicatio* = D. Gabrielis Demarchis, *Explicatio ceremoniarum ac mysteriorum liturgiae graeci* (Ferdinandum Raimondi 1837).
- Gavanto, *Thesaurus* = D. B. Gavanto, *Thesaurus sacrorum rituum* (Venetiis 1791).
- GEMAA = C. Hourihane (ed.), *The Grove Encyclopedia of Medieval Art & Architecture*, Vol. I (Oxford 2012).
- Goar = J. Goar, *EYXOΛOFION sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum, etc. cuilibet personae, statui, vel temporu congruos juxta usum Orientalis Ecclesiae* (Venetiis 1730, editio secunda); P. Le Brun, *Explicatio litteralis, historica, et dogmatica precum, et caeremoniarum missae Pars I, II, III* (Venetiis 1770).
- Hudymač, *Pristáš, Grécko-slovenský slovník* = P. Hudymač, P. Pristáš, *Grécko-slovenský slovník k Novému zákonu* (Košice 2000).

K CIRKEVNOSLOVANSKO-LATINSKÉMU VÝKLADU LITURGIE

- Kónya, *Konfesionalizácia* = P. Kónya, *Konfesionalizácia na Slovensku v 16.-18. storočí* (Prešov 2010).
- Kormaník, *Pravoslávna liturgika* = P. Kormaník, *Pravoslávna liturgika I.* (Prešov 1999).
- Kowalská, „O situácii“ = E. Kowalská, „O situácii na Kráľovskej akadémii v Bratislave na prelome 18. a 19. storočia,“ *Kapitoly z vedeckého života v Bratislave* (Ondrej Pöss ed.) (Bratislava 1991) 29-38.
- Lach, *Contributo* = M. Lach, *Il contributo di Giorgio Giovanniccio Bazilovič OSBM alla formazione monastica dei Basiliani dell'eparchia di Mukačevo (1789-1821). Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum* (Roma 2009).
- Le Brun = P. Le Brun, *Explicatio litteralis, historica, et dogmatica precum, et caeremoniarum missae Pars I, II, III* (Venetiis 1770).
- Leodegarii Mayer, *Explicatio* = P. Leodegarii Mayer, *Explicatio Compendiosa, Litteralis Historica Ceremoniarum Ecclesiarum* (1743).
- Macri Melitensis, *Hierolexicon* = D. Macri Melitensis, *Hierolexicon, sive sacrum dictionarium* (Venetiis 1735).
- Martino, *Lexicon Philologicum* = M. Martino, *Lexicon Philologicum, praecipue Etymologicum et Sacrum* (Francofurti 1655) CA (nečíslované).
- Mihályfi, *Verejné bohoslužby* = A. Mihályfi, *Verejné bohoslužby (Katolícka liturgika)* (Banská Bystrica 1937).
- Mrňávek, *Vývoj a štruktúra* = T. Mrňávek, *Vývoj a štruktúra liturgie sv. Jana Zlatoústého* (Pavel Mervart 2016).
- ODCC = *The Oxford Dictionary of the Christian Church*. [online]. [cit. 2016-08-25]. Dostupné na internete <http://www.librarything.com/author/goarjacobus>
- Papp, *Enchiridion* = J. Papp, *Enchiridion ecclesiae orientalis* (Tichy 1862).
- Pražák, *Novotný, Sedláček, Latinsko-český slovník* = J. M. Pražák, F. Novotný, J. Sedláček, *Latinsko-český slovník* (Praha 1948).
- Renaudot, *Liturgiarum Orientalium* = E. Renaudot, *Liturgiarum Orientalium, collectio II* (London 1847).
- RS = *Inštrukcia Redemptionis sacramentum*. [online]. [cit. 2016-08-29]. Dostupné na internete <http://m.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-vatikanskych-uradov/c/redemptionis-sacramentum>
- Russnak, *Epiclesis* = N. Russnak, *Epiclesis* (Prešov 1926).
- SBS = A. Maľovčík a kol., *Slovenský biografický slovník VI. Zväzok T-Ž* (Martin 1994).
- SKTS = J. Ďurica SJ a kol., *Stručný katolícky teologický slovník, N-Ž* (Trnava 2014).
- Slavineckij, *Leksikón* = E. Slavineckij, *Leksikón latinskij E. Slavineckoho. Leksikon sloveno-latinskij E. Slavineckoho ta A. Koreckoho-Satanovskoho.* (V. V. Nimčuk ed.) (Kyjev 1973).
- Štec, *Kocvár, Cirkevnoslovansko-slovenský slovník* = M. Štec, V. Kocvár, *Cirkevnoslovansko-slovenský slovník I.* (Prešov 2012).
- Tompa = L. Tompa, *Institutiones de sacris christianorum ritibus. Pars I* (Posonii 1785).
- Udvari, *Kirilíčni ubyžnyky* = I. Udvari, *Кириллични убѣжиныки мукачовського єпископа Андрія Бачинського I. / Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei* (Nyiregyháza 2002).
- Vasiľ, „Juraj Joannikij Bazilovič“ = C. Vasiľ, „Juraj Joannikij Bazilovič (1742-1821) a jeho Tolkovanie Svjaščennija Liturgii - Výklad svätej liturgie,“ J. J. Bazilovič OSBM a M. Lacko SJ (Milan Lach ed.) (Košice 2002) 13-21.
- Walton, *History of Paris* = W. Walton, *The History of Paris from the Earliest Period to the Present Day* (Philadelphia 1902).
- Zavarský, „Čo môže priniesť neolatinistika pre dejiny Slovenskej kultúry?“ = S. Zavarský, „Čo môže priniesť neolatinistika pre dejiny Slovenskej kultúry?“ *Vedy o umeniach a dejiny kultúry* (Svorad Zavarský ed.) (Bratislava 2013) 88-95.
- Zavarský, „Latinská kultúra“ = S. Zavarský, „Latinská kultúra v období národného obrodovania (1780-1848). Náčrt nového prístupu ku kľúčovému obdobiu slovenských dejín,“ XV. *Medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov* (Peter Žeňuch ed.) (Bratislava 2013) 99.